

5. *Куфаев М. П.* Книга в процессе общения / М. П. Куфаев // Куфаев М. П. Проблемы философии книги. Книга в процессе общения. — М. : Наука, 2004. — 188 с.
6. *Куфаев М. П.* Проблемы философии книги / М. П. Куфаев // Куфаев М. П. Проблемы философии книги. Книга в процессе общения. — М. : Наука, 2004. — 188 с.
7. *Рубакин Н. А.* Психология читателя и книги. Краткое введение в библиологическую психологию / Н. А. Рубакин. — М. : Книга, 1977. — 264 с.

Тетяна Дзюба

«ХТО ПРИ СЛОВІ «УКРАЇНА» ШАПКУ ЗНІМЕ?»
**(До проблеми функціонування етноніма «Україна»
в інформаційно-комунікаційному просторі
другої половини ХІХ — першої третини ХХ ст.)**

У статті з'ясовуються ідейно-сміслові рівні, функціональне навантаження, модус етноніма «Україна» у публіцистичному масиві другої половини ХІХ — першої третини ХХ ст. Увіразняються його націєтворчі інтенції.

Ключові слова: *етнонім, періодика, псевдонім, національна само-тотожність, публіцистика.*

В статье исследуются идейно-семантические уровни, функции, модус этнонима «Украина» в публицистических текстах второй половины ХІХ — первой трети ХХ вв. Подчеркиваются его нациосозидательные интенции.

Ключевые слова: *этноним, периодика, псевдоним, национальная идентичность, публицистика.*

The article deals with the ideological and meaning levels, functional load, modus of the ethnonym «Ukraine» in the publicistic array of the second half of the 19th — the first third of the 20th century. Its nation forming intentions are emphasized.

Key words: *ethnonym, periodicals, pen-name, national identity, publicism.*

Актуальність дослідження. У контексті зацікавлення національною ідентичністю, пов'язаним із визначенням перспектив існування держав-націй, глобалізаційними світовими процесами, експансією у медійному просторі цінностей європейської та панросійської колек-

тивних уявлених спільнот, інтенсифікацією міграційних процесів, які корелюються із втратою або ж набуттям подвійної лояльності колишніми нашими співвітчизниками, використанням феномену національної ідентичності як складової соціотехнологій тощо, зростає інтерес до кожного чинника національного самоототожнення, витоків явища національної ідентифікації та різноманітних її проєкцій. **Об'єктом** нашого розгляду стане функціонування у публіцистичному дискурсі одного з компонентів національного самоусвідомлення — етноніма. **Метою розвідки** — з'ясування семантичних полів вживання національного денотату, внесення уточнень до певних його інтерпретаційних схем. Трактуючи самоназви українців розглядатимемо у комплексі її множинних функціональних виявів: як маркера національної самобутності, консолідуючого фактора етнокультурної спільноти, чинника самокатегоризації індивідів як членів етнічної групи, означника території та ін. Спорадичні рефлексії над змістовою сутністю етнонаціонального концепту в інформаційній соціальній системі наявні у працях С. Андрусів, Г. Касьянова, В. Лизанчука, І. Михайлина, М. Розумного, Р. Шпорлюка.

І. Михайлин відзначив активне вживання етноніма «Україна» на рубежі та в першій третині XIX ст. на Слобідських землях. Слушно інтерпретуючи це тим, що, на відміну від загальної назви «Малоросія», Харківщина у 1796—1835 рр. мала назву — Слобідсько-Українська губернія. Саме в цей час у харківській періодиці з'являються видання, які містять етнонім у назві («Украинский вестник», «Украинский домовод», «Украинский журнал», «Украинский альманах»). Традиція уводити до назви видання етнічно маркований означник, започаткована на Слобожанщині, збереглася і пізніше («Украинский сборник», «Україна», «Украинская жизнь», «Українська хата», «Український науковий збірник», «Українське слово»). Впровадження етноніма «Україна» у XIX ст. до друкованих видань корелюється із процесом романтичного національного самопізнання.

Серед публіцистичних писань Пантелеймона Куліша вирізняється корпус статей, де він незавуальовано виступає з державницьких позицій. З цього погляду є прикметною публіцистична праця «Повесть о Южной Руси» (1859), опублікована у петербурзькому часописі «Народное чтение», у якій проблема національного ототожнення постає в онтологічній, гносеологічній, герменевтичній, феноменологічній площинах. Ейдос України окреслюється через визначення географічного топосу, історію, ідентифікацію раси. Етнодиференціюючими ознаками у

П. Куліша виступають насамперед мова, усна народна словесність та література, звичаї, традиції, обряди. В «Повести...» автор упевнено послуговується етнонімом «Україна» як синонімом назви «Південна Русь», оперує категорією «нація», інтерпретуючи її передусім як духовну, культурну субстанцію, наголошує на національному віталізмі, своєрідній ентелехії, національному «почутті». Про те, що етнонім «Україна» тлумачиться П. Кулішем як етнодиференційний фактор, сакральне ім'я народу, свідчить і частотність його вживання у медійному та художньому дискурсах цього автора. Наприклад, у статті П. Куліша «Гадки при святкуванні осьмих роковин Шевченкової смерти» (Правда. — 1869. — Ч. 11, 12) етнонім «Україна» та похідний від нього — «українці» розглядаються у контексті самокатегоризації індивіда як члена певної етнічної спільноти в умовах російської етноцентричної орієнтації: «Чи не гірше ж оце пригнічено Україну нашого часу, ніж за короля Жигмонта III і його ізуйтів? Тоді хоч слово Україна зоставалось на волі, а тепер і назвати себе офіційно і печатно не можна українцеві інакше, як челаваком русским або жителем такої й такої губернії».

Думка про імперсональне існування України у світі згодом увиразниться Гнатом Хоткевичем у статті «Хто ми і чого нам треба?» (Х. : Просвещеніє, 1917): «Про Бельгію маленьку знають, усі про неї піклуються, жалують; знає світ і про Польщу і їй хочуть добра, і для неї збирають гроші по Америках і по Англіях. А хто ж знає нас? Хто шанує наше ім'я? Хто при слові «Україна» шапку зніме?» [6, с. 419].

Найчастіше перцепція національного етноніма у пресовому дискурсі досліджуваного періоду відбувається у контексті втрати українських суспільних інституцій, коли позбавлення народу імені інтерпретується як знищення останнього форпосту українства, межова ситуація, спричинена асиміляторськими тенденціями. Приміром, як у Сергія Єфремова: «Усе розгубив був український народ на довгому й важкому своєму шляху до теперішнього становища: політичну самостійність і економічні достатки, своє право й освіту, свої закони й суд, свою школу й інтелігенцію... ім'я навіть своє втратив у безумній боротьбі за національну індивідуальність: зробився нацією без прізвища, нацією просто «людей», ще гірше — нацією «дядьків»...» [3, с. 20].

Зрозуміло, що конотаційна семантична дистрибуція назви етносу ширша. Представниками урядових кіл етнонім «Україна» сприймався як політично заангажований, автономістичний. Про що свідчить, наприклад, «Записка «Про так званий українофільський рух» М. Юзефовича.

Систематично вдосконалюючи публіцистичний хист у жанрі «записок», М. Юзефович подає наразі характеристику київського відділу Російського географічного товариства (до виникнення і закриття якого мав безпосередній стосунок), де концепт «Україна» трактується як своєрідна свідомісна парадигма, елемент пропаганди: «Відділ швидко пішов запланованим шляхом: сформував поза нами свою переважаючу більшість; у перший же рік відкрив власну книжкову крамницю, наладив видавничу діяльність, заснував свій орган «Київській Телеграф» із власною типографією і взявся поширювати за мізерними цінами свої тенденційні видання, у тому числі й викривлену переробку малоруським наріччям гоголівського «Тараса Бульби», де всі слова: Росія, російська земля, російський усунені й замінені словами: *Україна, українська земля, українець*, а нарешті пророче проголошується навіть власний майбутній цар!» [7, с. 360].

З метою самоідентифікації та національного самоствердження цей атрибутивний номінант використовується в інших текстах. «Земля, де тепер живуть люде, що говорять так, як писано цю книжку, колись звалась Русь, а потім Україна, або Мала Русь, бо Великою Руссю звать тепер Московщину. Земля наша велика, — зображуючи національний ареал, інформує Михайло Драгоманов. — Вона простягається від Карпатських гір у Цісарщині за Пochaєвом аж до Дону, від Пінських лісових боліт, що по річці Прип'яті, аж до Чорного моря. Це все краї не дуже холодні, багаті і лісом, і пасовищами, і чорноземними полями. Є тут чоловікові чим поживитися, є що іншим народам промінати або продати». У заключних рядках фрагмента простежуються інтенції дотримуватися прав особи і народу, паритетних засад співжиття: «Та тільки, щоб можна було на якій-небудь землі людам добре жити, треба, щоб ніхто чужий не грабував їх і не перешкоджав їхній праці; треба, щоб і свої люде одно від одного не віднімали та не видурювали того, що чоловік собі придбав» [2, с. 5]. Етнографічно-територіальні межі України М. Драгоманов віддиференціював і в першому томі «безстрокових книг» «Громади», яка виходила з 1877 р. у Женеві, й у «Програмі «Громади» (1880) — запланованого періодичного часопису.

У контексті пріоритетів двох сусідніх народів експлікується й інтерпретаційна модель назв «Русь», «Україна», «Росія» у Лонгіна Цегельського (Звідки взялися і що значать назви «Русь» і «Україна». — Львів, 1907). Відомий пресознавець Василь Лизанчук розглядає її як базову: «У праці «Звідки взялися і що значать назви «Русь» і «Україна»

Л. Цегельський акцентував на тому, що «саме зміна етноніма дала московитам можливість присвоїти і усі ті розмахом і багатством подиву гідні культурні та політичні надбання, що створили в давніх часах мечем і словом сини Русі. Цар перейняв грецький термін «Росія», щоб таким чином ідеологічно об'єднати Московщину з Україною. Слова «Русь» до сеї цілі він тому не вживав, бо в Московщині слово «Русь» серед простого народу не вживалося, а натомість на Русі-Україні (а так само в сусідніх країнах і в цілій Європі) слово «Русь» означало тоді лише нашу, властиву Русь-Україну. В цілій Європі знали, що «Русь» — це край над Сяном, Бугом, Дністром, Дніпром, а зате Московщину називали тоді в Європі не інакше як «Московщиною» (на латині: Moskowita, по-німецьки: Moskowiten і т. д.).

Якби Петро Великий був прийняв назву «Русь» яко назву своєї московської держави, то через се настало б було баламутство, несподіване для його політичних замірів, бо люди могли б собі думати, що Московщина — се часть нашої властивої Русі. Тим часом Петро I бажав собі з'єднати Русь-Україну з Московщиною в одне тіло, але так, щоби ясно було, неначе Московщина є осередком, а наша Русь-Україна лише прищипкою до сего головного московського пня. Ось тому вхопився він до того слова «Росія», уживаного в тих часах деякими нашими церковними писателями (а невживаного ні серед народу нашого, ні серед народу московського) та назвав тим словом цілу свою Московську державу, в якій склад входила вже і Україна з лівого боку Дніпра. План його був ясний — аби під новою назвою злучити хитро в одне тіло Московщину і властиву Русь-Україну». Так зміна назви Московської держави кинула виклик і державності українського народу.

Якщо в корінній Московії терміни «Россія», «руськіє» поступово приживалися, то історична Русь ніяк не могла сприйняти накинута їй принизливу назву «Малоросія», а русини нізащо не хотіли перетворюватись на «малоросів». [...] Приймавши назву «українці», галичани, а за ними буковинці й закарпатці переможно завершили реалізацію великої ідеї соборності усіх етнічних руських земель під новою спільною назвою «Україна» [5, с. 94—95].

Утім, задовго до Л. Цегельського у «Ровесній літописі», яка була вперше опублікована як редакційна стаття у журналі «Мета» (Львів, 1863. — Т. 1), семантику синоніма «Русь» увиразнив Ксенофонт Климович. Він продемонстрував, що саме «малорусини» — референт цієї назви, адже «для означення великоруського народу есть у нас народні

слова Московщина і московське». Водночас публіцист наголосив на тому, що екстраполяція цього означника на сусідній народ («уживання тих слів в змислі обширнішим, т. є. обіймаючим також Московщину і народ московський») повинна тлумачитися «яко тенденційне централізаторське занпащення нашої народної руської самостайності» [4, с. 384].

На думку сучасної дослідниці Л. Василик, «концепт «Україна» у світоглядній публіцистиці стояв у контекстуальній опозиції щодо понять русин чи малорос, утворюючи екзистенцію нації як соборного цілого» [1, с. 112].

З огляду на означене номінанти «русин» та «малорос» варто інтерпретувати з урахуванням історичної ретроспективи. Назва «Малоросія», уведена до комунікаційного обігу пізніше, партикулярніша, локальніша. На територіальну обмеженість референта Малоросії звернув увагу І. Михайлин в «Історії української журналістики». Означник «Малоросія» уживався щодо ареалу колишньої Гетьманщини і приєднаних до Російської імперії після поділу Речі Посполитої Польської земель Правобережжя, а ще був Південний край — Новоросія, Слобожанщина, Червона Русь й інші етнічні українські терени.

Національний етнонім у комунікаційному дискурсі оприявлений і в формі прибраного імені. Оксана Забужко зауважила, що вперше етнонім як творчий псевдонім ужив Микола Гоголь. Проте традиція обирати етнонім творчим псевдонімом закорінена значно глибше. Українські публіцисти та письменники XV—XVI ст., які освіту здобували зазвичай в європейських освітніх центрах і прилучалися до латиномовної, польськомовної культури, щоб означити свою приналежність до України, додавали до власного прізвища етноніми: Рутенець, Русин, Роксолан. Серед найвідоміших зачинателів гуманістичної літератури в Україні — Павло Русин із Кросна, Станіслав Оріховський-Роксолан, Григорій Чуй Русин із Самбора. Відродження інтересу до псевдонімів-етнонімів — у контексті зацікавлення національним — відбулося у XIX ст. Під прибраним ім'ям — Русин — друкувався тоді В. Білозерський. Перебуваючи у Карлсбаді, свою етнічну тожсамість підписом Українець означив М. Гоголь, українство якого виявилось імпліцитно та експліцитно. Псевдонім Українець обрав і М. Драгоманов. У частині лесезнавчих та драгоманознавчих студій розтиражовано хибну думку про те, що підписуватись Українець М. Драгоманов почав, опинившись на еміграції. Не уникла її й О. Забужко в інтелектуальному бестселері «Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій». Річ у тім, що вживати

псевдонім Українець М. Драгоманов почав, співпрацюючи з часописами Галичини. За таким підписом у «Правді» починаючи від 1873 р. друкувалася його стаття «Література російська, великоруська, українська і галицька». Прибраним ім'ям Українець завершується і видрукуваний до еміграції 1875 р. «Перший лист до редакції «Друга». Статті політичної тематики під псевдонімом Українець подавав до видань «Освобождение», «Русская мысль», «Украинская жизнь» і професор, дійсний член ВУАН, редактор і автор передмови до двотомника М. Драгоманова «Собрание политических сочинений» (Париж, 1905—1906) Богдан Кістяківський.

Отже, спробуємо зробити деякі висновки: по-перше, про поліфункціональність етноніма «Україна» у публіцистичному дискурсі (він виконує роль індикатора національного, інтегруючого чинника, номінанта топосу тощо). Медійні практики засвідчують контекстуальну варіативність імені нації. Сферою вияву етнонімів є назви видань, псевдоніми публіцистів, проблемно-тематичний спектр часописів. Сакральне ім'я народу відповідно до міркувань П. Куліша, Г. Хоткевича, К. Климковича містить політично-державницькі інтенції. С. Єфремов втрату етноніма прирівнює до анулювання суспільних інституцій. Л. Цегельським етнонім витлумачується як визначальний фактор у розподілі культурних пріоритетів. Загалом же, самоназва народу інтерпретується як важлива категорія національного самоусвідомлення.

1. *Василик Л. Є.* Світоглядна публіцистика сучасних літературно-художніх видань, концептосфера національної ідентичності : [монографія] / Л. Є. Василик. — Чернівці, 2010. — 416 с.
2. *Драгоманов М.* Про українських козаків, татар та турків / М. Драгоманов. — К. : Дніпро, 1991. — 45 с.
3. *Єфремов С. О.* Історія українського письменства / С. О. Єфремов. — К. : Феміна, 1995. — 688 с.
4. *Климкович К.* Ровесна літопись / Ксенофонт Климкович // Історія української літературної критики та літературознавства : хрестоматія : у 3 кн. — К. : Либідь, 1996. — Кн. 1: навч. посіб. / упоряд.: П. М. Федченко, М. М. Павлюк, Т. В. Бовсунівська. — С. 382—385.
5. *Лизанчук В.* Творімо разом Україну! : [монографія] / В. Лизанчук. — Львів : ПАІС, 2009. — 452 с.
6. *Михайлин І. Л.* Бінарна опозиція «Україна — Московщина» в публіцистиці Гната Хоткевича 1917 року / І. Л. Михайлин // Журналістика як всесвіт : вибрані медіадослідження. — Х. : Прапор, 2008. — С. 415—424.

7. Юзефович М. В. Записка «Про так званий українофільський рух» / М. В. Юзефович // Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. — К. : Дніпро, 2001. — Т. 5, кн. 1: XIX ст. / упорядкув., прим. О. Сліпушко. — С. 354—364.

Олександра Чувакова

ІМІДЖ УКРАЇНИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті розглядаються особливості та способи формування іміджу України, аналізуються формати і тенденції становлення України як держави.

Ключові слова: імідж, Україна, міжнародні відносини, політична ситуація.

В статье рассматриваются особенности и способы формирования имиджа Украины, анализируются форматы и тенденции становления Украины как государства.

Ключевые слова: имидж, Украина, международные отношения, политическая ситуация.

Features and ways of forming of Ukraine's image are considered, formats and tendencies of formation of Ukraine as a state are analyzed.

Key words: image, Ukraine, international relations, political situation.

Геополітичні та прогностичні дослідження, присвячені тенденціям як ймовірного світового розвитку, так і поступу України, представлено працями В. Алексєєва, Л. Анненського, В. Бебика, З. Бжезинського, О. Білого, Є. Бистрицького, І. Василенко, М. Вівчарика, В. Головченка, О. Гараня, Л. Губерського, О. Дергачова, І. Каганця, О. Коппель, Л. Кравчука, В. Кременя, В. Шкляра, Л. Шкляра й ін., а також т. зв. «проектами країн», зокрема Росії, Польщі, України тощо, створюваними, як правило, центрами аналізу та прогнозу різних політичних течій чи групами дослідників, що моделюють можливі варіанти майбутнього кожної з держав.

Ця проблематика порушується у загальних та спеціальних дослідженнях вітчизняних та іноземних авторів з проблем політичного маркетингу — Ф. Тромпенаарса, Дж. Лііс-Маршмент, К. Хемпден-Тернера, С. Хеннеберг; геокультури та культурополітики — Є. Бист-